

UDC (УДК) 340. 12 (075.8)

Кісіль Зоряна Романівна,

доктор юридичних наук, професор, академік НАНВО України,
заступник директора Інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: zoriana-kisil@ukr.net

ORCID ID : 0000-0003-1405-4547

Кісіль Роман-Володимир В'ячеславович,

кандидат юридичних наук
(Львів, Україна)

e-mail: roman-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

ПСИХОЕМОЦІЙНА НАПРУЖЕНОСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Зазначено, що в умовах формування сучасної правової системи, демократизації правоохоронних органів, проголошення курсу на неухильне забезпечення прав і свобод громадян одним із головних пріоритетів діяльності Міністерства внутрішніх справ України є створення високопрофесійного кадрового корпусу, здатного ефективно вирішувати правоохоронні завдання, які поставлені державою перед органами внутрішніх справ.

Окреслено, що перетворення державного управління, глибокі зміни в структурі кадрів МВС України, зміна сутності, цілей і функціональної спрямованості правоохоронної діяльності потребують розширення кола досліджень проблем професіоналізації у цій сфері.

Ключові поняття: професійна деформація, професійний ризик, професійний стрес, емоційне вигорання, психоемоційна напруженість, екстремальність.

Kisil Zoriana,

Doctor of Law, Professor, Academician of ASHEU,

Honored Worker of Science and Technology,

Deputy Director of the Institute of Management, Psychology and Security,

Lviv State University of Internal Affairs

(Lviv, Ukraine)

e-mail: zoriana-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1405-4547

Kisil Roman-Volodymyr,

PhD (Law)

(Lviv, Ukraine)

e-mail: roman-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

PSYCHO-EMOTIONAL TENSION AS A DETERMINANT OF PROFESSIONAL DEFORMATION OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Abstract. The article states that in the context of the formation of a modern legal system, democratization of law-enforcement institutions, proclamation of a course of maximum efficiency of the rights and freedoms of citizens protection, one of the leading priorities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is the procedure of the creation of a highly professional staff capable of effectively solving law enforcement tasks.

Transformation of public administration, profound changes in the personnel structure of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, changes in the essence, goals and functional orientation of law enforcement activities require an expansion of the scope of research on the problems of professionalization in this area.

Activity is an integral part of a person's lifestyle, an important factor in its formation and development as a member of society and an individual. Professional tasks execution, along with the maximum concentration

on the positive results, can lead to side effects. One of them is professional deformation, which objectively represents not a fatal, but a really probable expense, the so-called shadow side of the profession. Subjectively, it is a tribute that a person unwillingly pays for excessive specialization, unquenchable passion for activities, the maximum level of demands to herself.

Professional deformation can occur as a result of any activity. But most often, according to the different research, it affects representatives of such professions that involve activities of the type "man-man": teachers, actors, service workers, lawyers. This problem is highly important for law enforcement agencies because their representatives are dealing with intense deformation influence.

Professional deformation as one of the complex and multisided problems of law enforcement requires a comprehensive, interdisciplinary solution of legal, managerial, psychological and other tasks. The professionalism of law enforcement personnel lags behind the growing demands of reality, so today, under the influence of a complex operational environment and criminalization of state life, the research under such problem of professionalization of personnel as the professional deformation of the employee and related problems of organization and management in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is becoming increasingly important.

Key concepts: professional deformation, professional risk, professional stress, emotional burnout, psychoemotional tension, extremity

DOI 10.32518/2617-4162-2021-3-177-188

Вступ

Демократизація суспільних відносин в Україні, зміна напрямку діяльності Національної поліції з репресивної на сервісно-обслуговувальну вимагає подальшого вдосконалення службової діяльності правоохоронців, розвитку засад співробітництва та партнерських взаємовідносин правоохоронних органів держави з населенням. Забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав та свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидія злочинності є одними із провідних напрямів забезпечення національної безпеки, що загалом становить захист життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави й забезпечує усталений розвиток суспільства, своєчасний вияв, превенцію й нейтралізацію реальних або потенційних ризиків національним інтересам.

Національна поліція України слугує суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1], діяльність якої належить до найбільш складної та характеризується високим рівнем ризиконебезпечності й екстремальності. Априорі діяльність працівників Національної поліції України «...майже постійно супроводжується психоемоційною напруженістю, професійним ризиком та психічною травматизацією, є вкрай конфліктогенною, доволі часто напруженість виявляється поза межевою, позаяк правоохоронці повсякчас протистоять злочинним діям як окремих людей, так злочинних угруповань» [2]. На жаль, цілковите викорінення такого негативного, вкрай конфліктного суспільного феномена, як злочинність нині є лише бажаним. Професійна діяль-

ність працівників правоохоронних органів із превенції та припинення протиправних дій доволі часто відбувається у дуже несприятливих умовах. Наслідки професійної діяльності працівників правоохоронних органів в умовах дії стрес-факторів значної інтенсивності інколи виявляються у трагічних формах. «За різними оцінками, із числа поліцейських, які застосовували зброю на враження, майже 70% звільняються з роботи протягом п'яти років, причина – пережита психічна травма. Науковці вважають, що підрозділ, який брав участь в інциденті, що супроводжувався масовими жертвами (великою кількістю обгорілих або покалічених трупів), може в наступні 3–5 років втратити до 20% своєї чисельності через порушення психічної адаптації. Обстеження такої категорії осіб виявило значну поширеність у них постстресових розладів (понад 60% обстежених відзначили значний вплив інцидентів на їхній психічний стан і наступне життя, і лише 35% не відчули якихось негативних психологічних наслідків)» [3].

Аналіз наукових розвідок і вітчизняних, і зарубіжних учених дає можливість виснувати, що діяльність працівників правоохоронних органів є однією із найбільш складних за одночасністю, різноплановістю, жорстокістю, а подеколи й за суперечливістю вимог, які до них висувають. Інтенсивність взаємодії цих детермінант у поєднанні з іншими факторами й умовами (ризиконебезпечний та екстремальний характер професійної діяльності, відповідальність за дії та наслідки тощо) постійно переводить працівників правоохоронних органів, які потрапляють в екстремальну ситуацію, в режим специфічного перебігу психічних

процесів та критичних випробувань їхніх особистісних якостей. Водночас що складнішим і відповідальнішим є оперативно-службове завдання (охорона правопорядку, боротьба зі злочинністю), що більш ризиконебезпечними та конфліктними є умови, в яких правоохоронець повинен діяти, то значно суворіше оцінюються не лише його професійні знання, вміння та навички, а й глибинні можливості його особистості й організму, моральні та вольові якості.

Серйозну науково-теоретичну базу в дослідженні професійної діяльності правоохоронців становлять висновки, положення наукових праць таких відомих учених, як Ю. Аврутин, А. Арістова, О. Бандурка, І. Богатирьов, Н. Болотіна, Т. Гарасимів, В. Горшенєв, О. Джужа, Д. Калаянов, Р. Калюжний, Д. Керімов, А. Комзюк, В. Коваленко, В. Колпаков, Н. Матюхіна, С. Петков, О. Синявська, Ю. Тихомирова, С. Шалгунова, О. Цільмак та ін. Незважаючи на науково-практичний інтерес до цієї проблематики, зумовлений насамперед прагматичною потребою підвищення ефективності діяльності Національної поліції України в умовах загострення соціальних суперечностей у суспільстві, їй наразі не приділено належної уваги.

Мета статті полягає у визначенні психоемоційної напруженості як детермінанти професійної деформації працівників Національної поліції України.

1. Результати дослідження та обговорення

До основних детермінант екстремальності та ризиконебезпечності професійної діяльності, що можуть спричинити розвиток негативних особистісних якостей співробітників Національної поліції та їх професійної деформації, належать: «...високий рівень варіативності службових обов'язків; дефіцит, невпорядкованість, різноманітність джерел і якості інформації (ймовірність дезінформації); необхідність підтримання високого рівня мобілізаційної готовності і миттєвої зібраності; нестабільність робочого режиму та його ненормований характер; обмеження особистої свободи; постійне відчуття небезпеки й ризику (фізичного і психологічного); можливість застосування зброї та засобів спеціального захисту; очікування загроз психологічного і фізичного характеру щодо правоохоронців та їх близьких з боку злочинних угруповань; складність взаємовідносин з об'єктами професійної діяльності; психоемоційні перевантаження під час роботи тощо» [4].

Так, наприклад, І. Ващенко зазначає, що «...дефіцит часу, невизначеність ситуації, різноманітність завдань, які необхідно вирі-

шувати, висока відповідальність за наслідки здійснюваних дій та рішень, що приймаються, висока ймовірність підпадання під інтенсивний негативний психологічний (часто й фізичний) тиск – усе це чинники екстремальності, які висувають певні вимоги до особистості кожного працівника органів внутрішніх справ. Окрім того, саме їх дія викликає накопичування нервово-психічного напруження, що може стати основою для різноманітних функціональних порушень. Останнє стає неминучим у разі відсутності в представників ОВС адекватно сформованої психологічної загартованості до труднощів, що виникають при розв'язанні оперативно-службових завдань, умінь і навичок самоконтролю та регуляції власного психічного стану, своєї поведінки.

Про це переконливо свідчать дані, отримані під час дослідження. Працівники органів внутрішніх справ як суб'єкти правоохоронної діяльності перебувають у стані тривалого протистояння з конфліктуючими сторонами, що безумовно не може не позначитися на психологічній, організаційно-тактичній і технічній готовності до дій в умовах конфлікту. Кожен третій працівник (36,0%) відчуває на собі нервово-психічне навантаження. На функціональні порушення (втома, дратівливість, сонливість, головний біль тощо) вказав кожен другий працівник (49,7%). Існують два прояви відсутності психологічної стійкості: у формі збудливості і формі гальмування. Зовні прояви кожної форми теж різні». Учений дійшов висновку, що психологічна стійкість – це характеристика особистості, яка передбачає збереження оптимального функціонування психіки в умовах фруструючого і стресового впливу складних ситуацій [5, с. 182, 183].

Голландський психіатр Б. Герсонс провів обстеження групи поліцейських Амстердама (37 осіб), які брали участь у затриманні деліквентів, із застосуванням зброї на ураження (в усіх випадках були або поранені, або убиті). Б. Герсонс виявив, що «...в різний час у 17 пацієнтів (46%) були виражені посттравматичні стресові розлади, а безпосередньо під час клінічного інтерв'ю розлади були у семи чоловік (19%), відзначалися колись у десяти (27%). Лише троє поліцейських із загального числа обстежених не мали ознак посттравматичного стресового розладу після застосування ними зброї (8%)» [6, с. 248]. Отже, перманентним у будь-якій професійній діяльності є стрес як система інтенсивних актів, котрі виникають під час взаємодії мотивів професійної діяльності, з одного боку, умов та засобів діяльності – з іншого (див. рис. 1, рис. 2.).

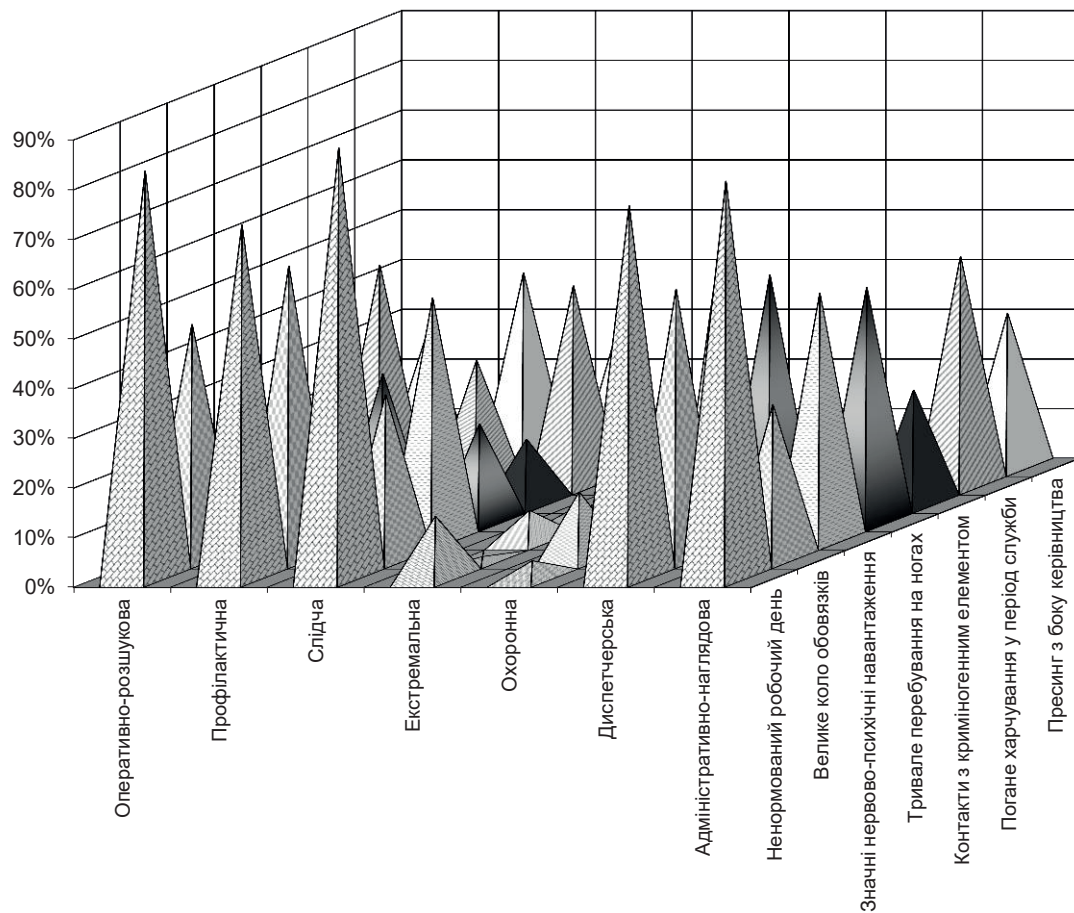

Рис. 1. Основні фактори важкості професійної діяльності

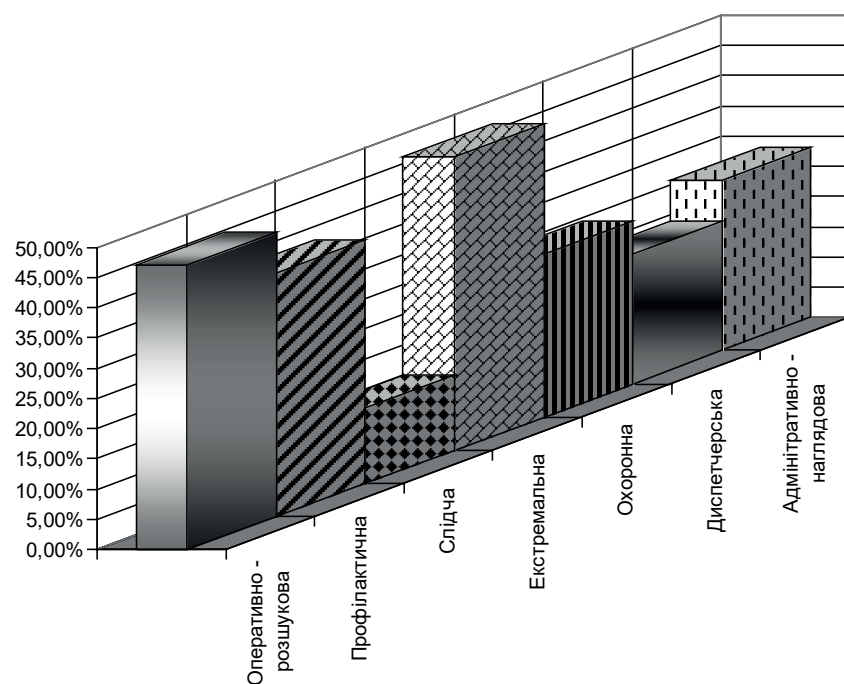

Рис. 2. Частота виконання завдань в умовах підвищеного ризику для життя

Для розуміння співвідношення та взаємозв'язку особистісних детермінант чинників стресу в професійній діяльності правоохоронців слід оцінити місце стресу у внутрішній конфігурації діяльності загалом [7, с. 31]. Водночас стрес потрібно розглядати не лише як зовнішній чинник, що зумовлений екстремальністю та ризиконебезпечністю ситуації, а й як цілеспрямовану активність, яка консолідує будь-яку особистість.

У наукову термінологію термін «стрес» введено Г. Сельє (1939 р.), який зробив висновок про «існування загального адаптаційного синдрому, що забезпечує пристосування організму до змінюваних умов середовища» [8, с. 7]. Водночас Г. Сельє розглядав «стрес» як «..неспецифічну відповідь організму на будь-яку вимогу, що до нього ставиться» [8, с. 27]. Г. Сельє тлумачив сутність «стресу» по-різному. Прагнучи створити «всеосяжну і єдино правильну» концепцію, він приділив увагу лише біологічним і фізіологічним аспектам дилеми, тому узвичаєним є розуміння стресу «як фізіологічної реакції організму на дію негативних чинників, які становлять загрозу для організму» [8, с. 87].

Р. Лазарус першим спробував розмежувати фізіологічне та психологічне розуміння стресу [9, с. 190]. Сутність його концепції полягає у тому, що фізіологічний стрес пов'язаний із розмежуванням фізіологічного стресу, пов'язаного із дією дійсного фізичного подразника, та психічного (емоційного) стресу, пов'язаного з оцінюванням особистістю майбутньої ситуації, власне, як загрозової та складної. Водночас це розмежування є доволі умовним, позаяк у фізіологічному стресі завжди є елементи психічного (емоційного), а при психічному стресі не може не бути фізіологічних змін.

Згодом Г. Сельє аргументував існування двох видів стресу, а саме: а) дистресу, котрий безпосередньо пов'язаний із негативними емоційними реакціями, б) еустресу, що пов'язаний із позитивними емоційними реакціями. Відтоді у царину цих понять ввійшли всі фізіологічні феномени, зокрема і сон. Г. Сельє дослідив, що людина, яка перебуває у стані повного розслаблення (спляча людина), зазнає певного стресу, а цілковита свобода від стресу означає смерть [10, с. 83].

Сучасними науковцями термін «стрес» застосовується принаймні у трьох значеннях: «По-перше, як будь-які зовнішні стимули або події, що викликають у людини напругу або збудження; сьогодні в цьому значенні частіше вживаються терміни «стресор», «стрес-чинник»; по-друге, як суб'єктивна реакція, що

відображає внутрішній психічний стан напруги і збудження; цей стан інтерпретується як емоції, оборонні реакції і процеси подолання (*coping processes*), що відбуваються в самій людині; такі процеси можуть сприяти розвитку й удосконаленню функціональних систем, а також викликати психічну напругу; по-третє, як фізичну реакцію організму на запропоновану вимогу або шкідливий вплив; функцією цих фізичних (фізіологічних) реакцій, мабуть, є підтримка поведінкових дій і психічних процесів щодо подолання цього стану» [11, с. 9].

Позаяк не існує загальновизнаної теорії стресу, тому і не сформовано однозначного його визначення. Так, Д. Механіч вважає, що «... стрес є реакцією індивіда на ситуацію» [12, с. 107]. Г. Басовіч та прихильники його концепції схиляються до думки, що «...стрес як якість ситуації, що не залежить від ставлення індивіда до неї» [13, с. 203]. Г. Сельє, Б. Догренвед гадають, що «...стрес – це стан, що чинить перешкоди, які є внутрішньою реакцією на стресори» [10]. Ф. Александер позиціонує стрес «і як якість стимулу, і як реакцію індивіда на нього» [14]. В. Вілюнас та О. Овчиннікова вважають, що стрес «... є гносеологічною абстракцією, яка посилено розробляється методом проб і помилок, і пропонують розглядати проблему стресу у функціональному аспекті як проблему впливу емоцій на продуктивну діяльність суб'єкта» [15, с. 46].

Аналізуючи різноманітні доктринальні підходи до визначення стресу, Н. Г. Різві вважає, що: «... 1) іноді це поняття відносять до стану занепокоєння в організмі, яке він прагне усунути або зменшити; у цьому значенні поняття «стрес» не набагато відрізняється від неприємних станів, зокрема, тривожності або аверсивних мотивацій, слабого болю і дисонансу; 2) стрес також розглядається як психологічна і поведінкова реакція, що відображає стан внутрішнього занепокоєння або його пригнічення; такі захисні від стресу реакції або індикатори спостерігалися в різноманітних функціональних проявах, в тому числі емоційних, когнітивних, поведінкових; 3) стрес визначається як подія або умова у фізичному або соціальному оточенні, що веде до вживання заходів щодо уникнення агресії, ухвалення рішення про усунення й ослаблення загрозливих умов; таке поняття, як «стресори» подібне до понять «небезпека», «погроза», «тиск», «конфлікт», «фрустрація» й «екстремальна ситуація» [16, с. 120].

Учені акцентують на особливостях професійної діяльності. Априорі що вплив стресових чинників, які безпосередньо пов'язані з реалізацією професійних обов'язків, не можна недооцінювати. Низка науковців схиляються

до думки, що професійний стрес слід розглядати як «уособлений специфічний вид стресу» [17, с. 16]. А. К. Росс, Е. А. Альтмайер увели спеціальний термін «професійний стрес» [18, с. 106]. Дослідження стресу під час виконання професійних обов'язків продемонструвало, що майже будь-яка професійна діяльність при певних рівнях стресогенності зазвичай спричиняє небажані наслідки.

2. Результати експериментального дослідження

Апріорі сучасній службовій діяльності працівників Національної поліції притаманний професійний стрес, який спричинений вкрай високою складністю, відповідальністю, ритмом виконання завдань, потребою постійного контролю й самоконтролю, прийняттям рішень за умови дефіциту інформації та часу. Якщо у 1983 р. 55,0% людей щотижня зазнавали дії стресу, то у 1992 р. кожна третя людина щодня переживала стрес чи декілька разів на тиждень, що є на 20,0% більше, ніж десять років тому. В 2020 р. 75% людей щоденно зазнавали дії стресу, 78,0% нарікань були пов'язані, власне, із професійним стресом і лишень 35,0% людей отримували задоволення від власної професійної діяльності. Всесвітня організація охорони здоров'я позиціонує «професійний стрес» хворобою XXI ст., позаяк цей різновид стресу є притаманним будь-якій професії у світі та набув масштабу глобальної епідемії [19]. Власне як стресори найчастіше позиціонують такі детермінанти: «Надмірне навантаження, тривалість робочого часу, конкуренція, занадто швидке службове зростання, негативні міжособистісні взаємини з керівниками (тиск керівника), конфлікт між роботою й особистим життям, невпевненість у надійності свого становища на роботі» [19].

Окремо необхідно акцентувати на чільні напрями діяльності Національної поліції, власне, як правоохоронної структури, котрі й позиціонують своєрідність пов'язаних із ними стресів. Так, враховуючи зазначені чинним законодавством завдання, пропонуємо виділити три чільні напрями: 1. Діяльність блоку превенції та громадської безпеки. 2. Оперативно-розшукова діяльність. 3. Діяльність слідчих підрозділів. Залежно від специфіки професійної діяльності можна говорити й про специфіку стресів, з якими доводиться зіштовхуватися правоохоронцям, але загалом їх можна поділити на дві категорії, а саме: стреси громадян; стреси правоохоронців.

Апріорі лідерами за кількісними показниками та якістю безпосередньої взаємодії зі стресами об'єктів професійної діяльності, а отже, і особистісною стресонавантаженістю,

що, своєю чергою, впливає на рівень професійної деформації самих правоохоронців, є власне блок превенції та громадської безпеки, чільне місце в котрому посідають підрозділи патрульної поліції. Адже ці підрозділи першими перебувають на місці події та першими комунікують з особами, які перебувають у стресовому стані чи вкрай складних емоційних станах.

Оперативно-розшукова діяльність є чільною для працівників карного розшуку, підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми; підрозділів захисту інтересів суспільства і держави та інших служб. Основним завданням управління карного розшуку, відповідно до чинного законодавства України, є надання поліцейських послуг у сферах охорони прав і свобод людини і громадянина, інтересів держави та суспільства, протидія злочинності. Це є сфера, в якій працівник поліції зіштовхується не лише зі стресовими станами, які притаманні для блоку превентивної діяльності та громадської безпеки, а й доволі специфічними, котрі характерні цьому блоку.

Третій напрям, зазначений авторами, – діяльність слідчих підрозділів, які в межах повноважень виконання законодавства України про кримінальне провадження здійснюють повне та неупереджене з'ясування обставин кримінального провадження. Такий функціонал окреслює монотонність й алгоритмічність здійснюваної роботи. Враховуючи це, а також низку інших показників (процесуальні строки, тиск обставин, контроль з боку посадових осіб та органів, високий рівень відповідальності тощо), стає цілком зрозуміло, що і в цьому напрямі діяльності є вдосталь стресів.

Статистичні дані свідчать, що близько 60% працівників Національної поліції України виконують свої професійні функції в режимі службового перенавантаження. Більшість науковців схильється до думки, що у діяльності працівників Національної поліції слід виокремити такі стрес-фактори, а саме: професійна діяльність, котра постійно пов'язана із ризиком і небезпечкою для життя та здоров'я; високий рівень відповідальності за прийняті рішення; складність та ризиконебезпечний характер виконання професійних функцій; поєднання різних за метою дій в одній діяльності; опрацювання значного обсягу інформації; дефіцит часу для виконання необхідних дій; переобтяжені детермінанти робочого середовища; загроза втрати життя; постійна взаємодія з маргінальними особами; емоційне вигорання та психологічна виснаженість, спричинена постійною комунікацією з різноманітними видами насилля; неналежне грошове забезпечення; формування негативного іміджу працівника поліції у суспільній

думці; неналежний рівень підтримки та співпраці з населенням та окремими громадянами зокрема; «міжвідомча» колізія у сфері правоохоронних органів та їхніх структурних підрозділів; конфліктні умови професійної діяльності; професійна діяльність правоохоронців з особами з асоціальними установками, некерованою агресивністю, ворожим ставленням до представників влади тощо.

Загалом довготривале виконання професійних обов'язків у напруженій обстановці призводить до дезадаптації, пониження резистентності організму, нервового та психічного перенавантаження, внаслідок чого виникає розвиток стійких негативних психічних станів (підвищений рівень тривожності, перевантаження, стрес, фрустрація, афект тощо). Розуміння перевантаження у ситуаціях під дією психологічних факторів, при їх переважанні над розумовими поготів, доволі часто призводить до хибних службових дій та ексцесів рівноваги в самопочутті правоохоронця.

Працівники поліції, які постійно перебувають під впливом «професійного стресу», не отримують задоволення від власної діяльності, їм більше притаманні вияви симптомів психосоматичних захворювань, а також вияви дезадаптивних форм поведінки (міжособистісні конфлікти, звуження сфери контактів, грубі

Нині дослідження динаміки розвитку «професійного стресу» позиціоновано як найважливішу наукову проблему, позаяк він значно впливає на якість виконання професійних обов'язків, продуктивність та стан здоров'я. Так, відповідно до отриманих даних, А. Леонова зазначає, що лише за 1995–1998 рр. термін «професійний стрес» у наукових розвідках трапляється 2 980 разів, а водночас із посиленням на близькі за значенням терміни «робочий стрес» та «трудова стрес» це число зростає майже до 3 700. Аналіз значної кількості і вітчизняних, і зарубіжних наукових розвідок дав можливість А. Леоновій виокремити три основних підходи до аналізу поняття «професійний стрес»: «...екологічний, трансактний і регуляторний». Так, автор вважає, що «...відповідно до першого підходу, стрес розуміється як результат взаємодії індивіда з навколишнім середовищем; відповідно до другого – як індивідуально-приспосувальна реакція людини на ускладнення ситуації; відповідно до третього – як особливий клас станів, що відбиває механізм регуляції діяльності в утруднених умовах» [20, с. 7].

Аналіз наукових розвідок та різноманітних наукових підходів дає підстави виокремити три основних підходи до аналізу професійного стресу (див. рис. 3).

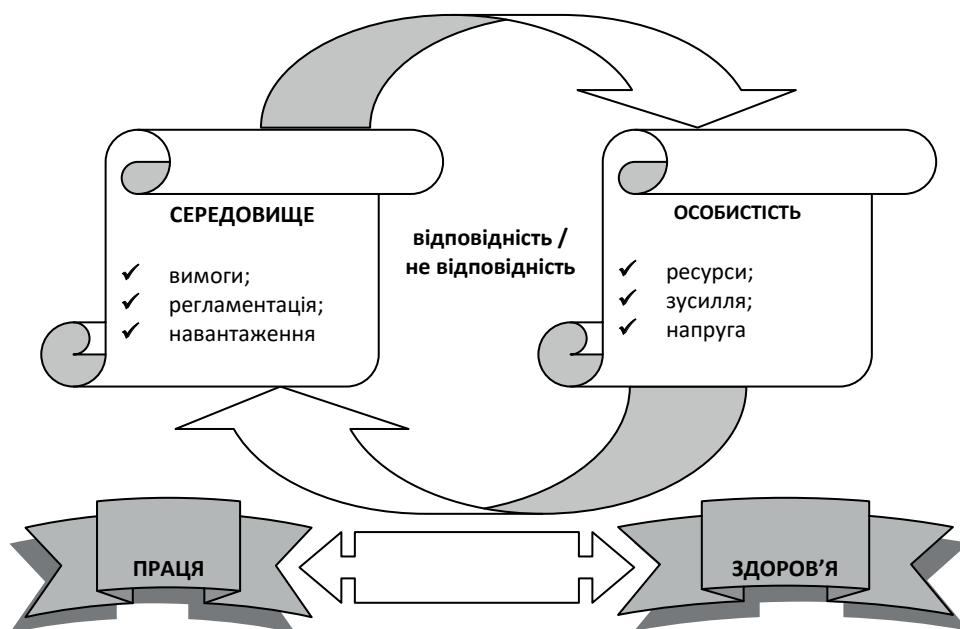

Рис. 3. Основні підходи до аналізу професійного стресу в сучасній психологічній науці

порушення дисципліни, виникнення різноманітних адикцій). Далі делікти можуть посилюватися. Адже у ситуаціях сильного перевантаження відбувається погіршення пізнавальної здатності, звужується світогляд, поведінка втрачає гнучкість.

Науковці, представники першого підходу, зазначають, що «професійний стрес» найчастіше виникає внаслідок невідповідності (чи несумісності) вимог професійного середовища й особистісних ресурсів працівника. А це, своєю чергою, формує потенційну небез-

пеку для успішності професійної поведінки, здоров'я та самопочуття. У межах зазначеного підходу об'єктом емпіричних досліджень є детермінанти стресогенних ситуацій на «вході» (детермінанти чи джерела виникнення стресу) і «виході» (наслідки стресу для виконання професійних обов'язків, фізичного та психічного здоров'я працівників). Сам факт наявності чинників стресу встановлюється шляхом вияву закономірностей зв'язку поміж чинниками напруженості професійної діяльності та їх негативними наслідками (рис. 4).

«...змістив фокус інтересів із традиційного вивчення механізмів гомеостатичного регулювання і стадій адаптаційного пристосування» [9, с. 45] на ґрунтовний аналіз індивідуально-психологічних детермінант, котрі зумовлюють розвиток стресу. Чільне місце в аналізі посіли «...суб'єктивна значущість ситуації, в якій діє людина, і ті засоби (або стратегії поведінки), за допомогою яких вона намагається перебороти труднощі» [9, с. 52].

Домінуючим предметом наукової розвідки в межах третього підходу стала ґрунтовна деталізація уявлень щодо зміни механізмів

Рис. 4. Аналіз професійного стресу за параметрами першого підходу

Незважаючи на домінування непрямих і відстрочення оцінювання стресу, здійснення дослідних установок зазначеного підходу має більше переваг, позаяк надає можливість у кожному конкретному випадку окреслити: «а) чи має місце й у чому виявляється дисбаланс у системі «особистість – професійне середовище»; б) яка «ціна» наявних невідповідностей; в) на що насамперед слід спрямувати оптимізаційну роботу» [20, с. 7]. Основною перевагою цього підходу є те, що вивчення «професійного стресу» позиціонується як комплекс негативних результатів стресу, як багатопараметричний об'єкт, котрий аналізується у трьох основних виявах впливу на: професійну діяльність; фізичне здоров'я; психічне здоров'я.

Другий підхід до дослідження «професійного стресу» (див. рис. 5), сформовано у середині 1970-х р. як підсумок розвитку когнітивних концепцій стресу [20, с. 7]. Основоположником сучасного погляду на природу психологічного стресу є Р. Лазарус, котрий вперше

мів регуляції професійної діяльності під дією різних детермінант, а також оцінювання їх «ціни» з погляду внутрішніх витрат [20]. Цей підхід дозволив відстежити «долю» процесу розвитку негативних результатів стресу – «від появи актуального («гострого») стресового стану через акумуляцію хронічних ефектів до формування стійких патологічних зрушень» (див. рис. 6).

Отже, коли два перші підходи дають можливість оптимально вирішувати питання, котрі пов'язані з оптимізацією професійної діяльності й усуненням об'єктивних детермінант стресу, то третій підхід пропонує можливість індивідуалізації способів надання психологічної допомоги, ґрунтуючись на знаннях про різновид станів, котрі підлягають корекції та профілактиці. Третій підхід дає можливість виявляти дефіцит індивідуальних засобів та навичок подолання стресових ситуацій, які можна здобути в процесі спеціальних навчань і тренінгів.

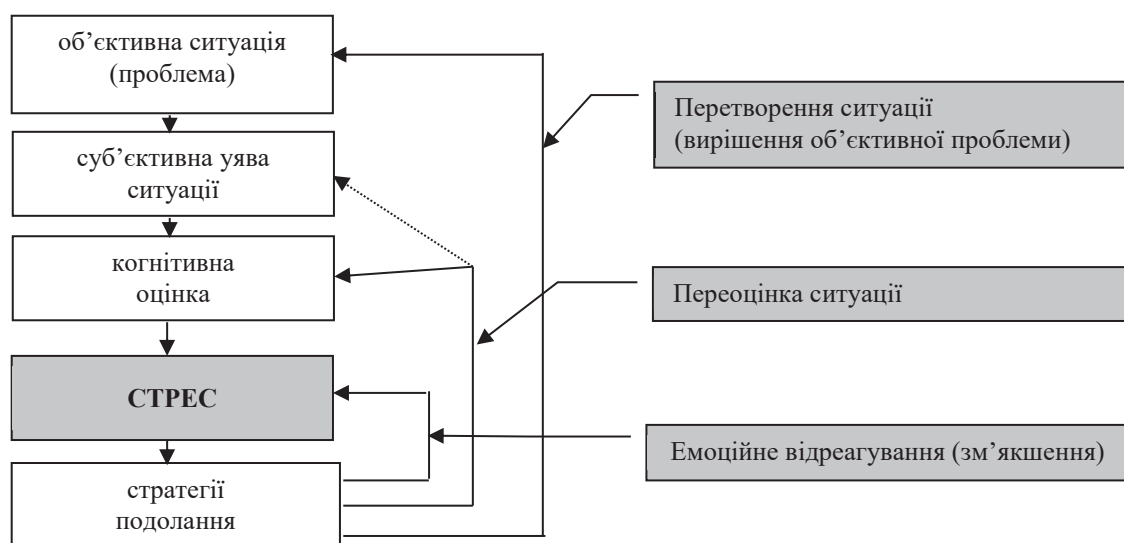

Рис. 5. Аналіз професійного стресу за параметрами другого підходу

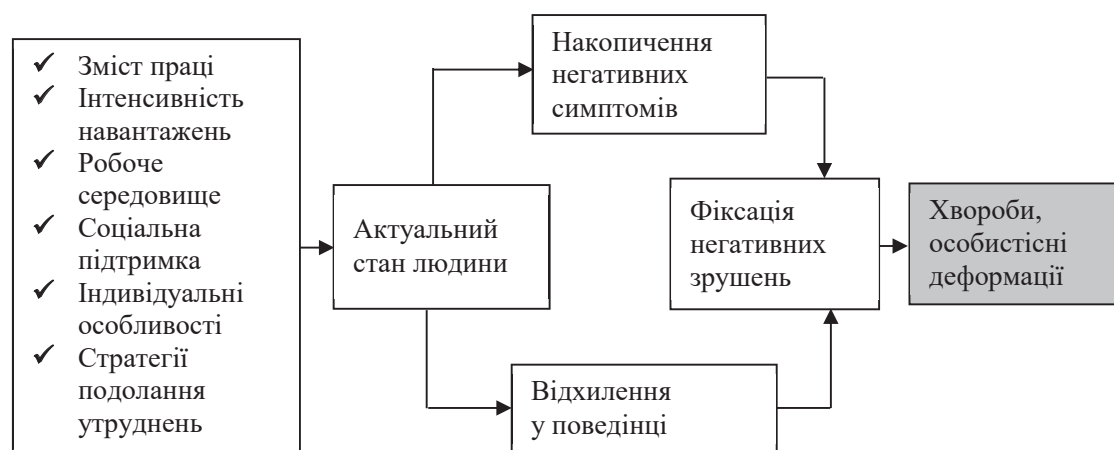

Рис. 6. Розвиток негативних наслідків професійного стресу за параметрами третього підходу

Отже, дослідження наукових розвідок щодо стану стресу в професійній діяльності засвідчують, що феноменологічно та й у плані властивостей механізмів регуляції «професійний стрес» працівників Національної поліції України є специфічним видом стресу і його можна позиціонувати як багатоаспектне явище фізіологічних та психологічних реакцій поліцейського на складну службову ситуацію. Проведений аналіз основних підходів до дослідження професійного стресу на основі наявних теорій і моделей дозволяє нам позиціонувати основні джерела професійного стресу (див. рис. 7). Огляд основних положень теорій і моделей стресу дає підстави виснувати, що кожна із них враховує та аналізує переважно одну зі сторін різнобічної проблеми. А втім відмінність між вимогами професії до людини та людини до професійної діяльності, на наш

погляд, стає причиною професійного стресу працівника, професійного вигорання і надалі професійної деформації, зокрема тих, хто пов'язав свою долю із службою в правоохоронних органах.

Реалії сьогодення дають підстави стверджувати, що на часі створення новітньої моделі поліцейської освіти, котра має містити чітко сформульовані цілі; суспільно-орієнтований зміст освітньо-професійних програм; відповідно виправданий та психологічно апробований метод, сутністю якого є гармонізація вимог до професійної діяльності працівників Національної поліції України до високих очікувань суспільства, власне, стосовно якості надання поліцейських послуг. Наявний розрив між вимогами сучасного суспільства до професійної діяльності поліцейських нової генерації та можливостями наявної системи професійної підго-

Рис. 7. Основні джерела професійного стресу

товки поліцейських, котра, на жаль, ще за інерцією перебуває під впливом тогочасної системи професійної підготовки правоохоронців, нині потребує вдосконалення, зокрема, завдяки упровадженню та практичному застосуванню сучасних досягнень практичної психології, у контексті запровадження психологічного супроводу професійної підготовки. Апріорі система психологічного супроводу професійної підготовки та професійної діяльності, зокрема, постає як відповідь на наявну проблему наближення результатів алгоритму підготовки поліцейських, з одного боку, до наявних сучасних вимог поліцейських практик, з іншого – до високих очікувань та запитів громадянського суспільства.

Висновки

З огляду на викладене можна зробити такі висновки:

1. Професійний стрес у працівників Національної поліції України спричинений різноманітними за своєю природою детермінантами, однією із домінуючих є специфічні умови професійної діяльності поліцейських.

2. Службова діяльність правоохоронців обумовлюється такими стрес-факторами, як протидія озброєному деліквенту; отри-

мання каліцтва або поранення під час виконання службових завдань; високий рівень відповідальності за прийняте рішення в умовах інформаційної невизначеності; стресогенність та ризиконебезпечність здійснюваних функцій; застосування заходів фізичного примусу чи вогнепальної зброї на ураження тощо.

3. Дослідження наукових розвідок щодо стану стресу в професійній діяльності засвідчують, що феноменологічно та й у плані властивостей механізмів регуляції «професійний стрес» працівників Національної поліції України є специфічним видом стресу і його можна позиціонувати як багатоаспектне явище фізіологічних та психологічних реакцій поліцейського на складну службову ситуацію.

4. Модель професійного стресу працівників Національної поліції України формується з трьох блоків: зовнішніх стрес-факторів; внутрішніх стрес-факторів; фізіологічних і психологічних виявів професійного стресу.

5. Тривала дія стрес-факторів чинить професійно-деформуючий вплив, потребує від працівників Національної поліції України максимальної фізичної та психоемоційної напруженості, високого рівня професійної підготовленості та розвитку внутрішнього імперативу.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 22.06.2021).
2. Кісіль З. Р. Юрико-психологічні засади запобігання професійній деформації працівників правоохоронних органів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 848 с.

3. Максименко С. Д., Медведєв В. С. Юридична психологія : підручник. К. : Видавничий дім «Слово», 2018. 448 с.
4. Kisil Z. R. Psychological factors of professional stress of employees of the national police of Ukraine: Legal scholarly discussions in the XXI century : collective monograph / S. V. Albul, O. V. Dykyi, V. Dyntu, A. Ye. Fomenko etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. 86–104 p.
5. Ващенко І. В. Конфлікти: сучасний стан, проблеми та напрямки їх вирішення в органах внутрішніх справ. Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2002. 256 с.
6. Gersons B. P. R. Patterns of PTSD among Police Officers following Shooting Incidents: A Two – Dimentional Model and Treatment Implications. *Journal of Traumatic Stress*. 1989. V. 2. № 3. P. 247–257.
7. Кириллов О. И., Хасина Э. И. Хронический стресс: пятифазовая модель вместо трехфазовой. *Вестник ДВО РАН*. 2001. № 1. С. 29–38.
8. Селье Г. Стресс без дистресса. М. : Прогресс, 2005. 253 с.
9. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологическое исследование. М. : Изд-во Московского ун-та, 1999. 152 с.
10. Selye Hance. The stress of life. New York : McGraw-Hill, 2006. P. 81–94.
11. Бодров В. А. Информационный стресс : учебн. пособие. М. : ПЕРСЭ, 2000. 352 с.
12. Mechanic D. Students under Stress. New York : Free Press, 1962. P. 117.
13. Basowitz H., Persky H., Korchin. Sh., Grinker R. Anxiety and Stress: An Interdisciplinary Study of a Life Situation. New York : McGraw-Hill, 1955. P. 203–243.
14. Alexander F. Psychosomatic Medicine: Its Principles and Applications. New York : Norton, 1950. P. 57–69.
15. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека. М. : Изд-во МГУ, 1990. 288 с.
16. Rizvi N. H. A Critique of the models to study stress. *Journal Social Science and Human*. 1985. Vol. 1–2. P. 103–123.
17. Furnham A. Personality of work. London : Routledge, 1992. 354 p.
18. Ross K., Altmaier E. A. Handbook of Counseling for Street at Work. London : Sage Publication, 1999. 108 p.
19. Stavroula L., Griffiths A., Cox T. Work organization and stress: systematic problem approaches for employers, managers, and trade union representatives. The World Health Organisation. 2020. Protecting workers' health series. No 3. URL: http://www.who.int/occupational_health/publications/en/oehstress.pdf
20. Леонова А. Б. Основные подходы к изучению профессионального стресса. *Вестник МГУ (Серия 14. Психология)*. М., 2000. № 3. С. 4–21.
21. Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В. Психологічні чинники професійного стресу у працівників Національної поліції України. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 1 (3). С. 22–32.

References

1. Pro Natsionalnu politsiuu Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII. Retrieved from [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text) [in Ukr.].
2. Kisil, Z. R. (2016). Yurydyko-psykholohichni zasady zapobihannia profesiinii deformatsii pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Legal and psychological principles of prevention of professional deformation of law enforcement officers]. Lviv : Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukr.].
3. Maksymenko, S. D. & Medvediev, V. S. (2018). Yurydychna psykholohiia [Legal psychology]. Kyiv : Vydavnychiy dim «Slovo» [in Ukr.].
4. Kisil, Z. R. (2019). Psychological factors of professional stress of employees of the national police of Ukraine: Legal scholarly discussions in the XXI century. Lviv-Toruń : Liha-Pres.
5. Vashchenko, I. V. (2002). Konflikty: suchasnyi stan, problemy ta napriamky yikh vyrishennia v orhanakh vnutrishnikh sprav [Conflicts: current state, problems and directions of their solution in law-enforcement bodies]. Kh. : Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukr.].
6. Gersons B. P. R. (1989). Patterns of PTSD among Police Officers following Shooting Incidents: A Two – Dimentional Model and Treatment Implications. *Journal of Traumatic Stress*, 2, 3, 247–257.
7. Kyryllov, O. Y. & Khasyna, Э. Y. (2001). Khronycheskyi stress: piatyfazovaia model vmesto trekhfazovoi [Chronic stress: five-phase model instead of three-phase]. *Vestnyk DVO RAN*, 1, 29–38 [in Russ.].
8. Sele, H. (2005). Stress bez dystressa [Stress without distress]. М. : Prohress [in Russ.].
9. Lazarus, R. (1999). Teoriia stresiv ta psykhofiziologichni doslidzhennia [Stress theory and psychophysiological research]. М. : Yzd-vo Moskovskoho un-ta [in Russ.].
10. Selye Hance (2006). The stress of life. New York : McGraw-Hill.
11. Bodrov, V. A. (2000). Informatsiinyi stres [Information stress]. М. : PERSЭ [in Russ.].
12. Mechanic, D. (1962). Studenty pid stresom [Students under Stress]. New York : Free Press, R.

13. Basowitz, H., Persky, H., Korchin, Sh. & Grinker, R. (1955). *Anxiety and Stress: An Interdisciplinary Study of a Life Situation*. New York : McGraw-Hill.
14. Alexander, F. (1950). *Psychosomatic Medicine: Its Principles and Applications*. New York : Norton.
15. Vyliunas, V. K. (1990). *Psykholohichni mekhanizmy motyvatsii liudyny* [Psychological mechanisms of human motivation]. M. : Yzd-vo MHU [in Russ.].
16. Rizvi, N. H. (1985). Critique of the models to study stress. *Journal Social Science and Human*, 1–2, 103–123.
17. Furnham, A. (1992). *Personality of work*. London : Routledge.
18. Ross, K. & Altmaier, E. A. (1999). *Handbook of Counseling for Street at Work*. London : Sage Publication.
19. Stavroula, L., Griffiths, A. & Cox, T. (2020). Work organization and stress: systematic problem approaches for employers, managers, and trade union representatives. The World Health Organisation. Protecting workers health series. No 3. Retrieved from http://www.who.int/occupational_health/publications/en/oehstress.pdf
20. Leonova, A. B. (2000). Osnovni pidkhody do vyvchennia profesiinoho stresu [Basic approaches to the study of occupational stress]. *Vestnyk MHU (Seryia 14. Psykholohyia)*. M., 3, 4–21 [in Russ.].
21. Kisil, Z. R., Kisil R.-V. V. (2019). Psykholohichni chynnyky profesiinoho stresu u pratsivnykiv natsionalnoi politsii Ukrainy [Psychological factors of professional stress in employees of the National Police of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii*, 1 (3), 22–32 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 06.06.2021

прийнята до друку 29.08.2021

The article: is received 06.06.2021

is accepted 29.08.2021